

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА З ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ
ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ЗАРУБІЖЖІ
(до 95-річчя заснування вишу)**

Досліджується організаційна, редакторсько-видавнича і творча діяльність Івана Огієнка, фундатора і ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, з популяризації історії цього вишу в зарубіжних українськомовних виданнях 1930-1960-х рр.

Ключові слова і словосполучення: Іван Огієнко, «Наша культура», «Віра й культура», автори, спогади, Кам'янець-Подільський державний український університет.

Заснування і діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) у 1918-1920 рр. було великою подією національно-освітнього відродження молодого народу, яка довела її спроможність творити свою національну вищу школу, здатну формувати інтелігенцію – рушій культурного прогресу. На це неодноразово звертали увагу лідери Української революції у 1919-1920 рр.

Призначений, а згодом обраний ректором Іван Огієнко докладав до справи заснування, підтримки і популяризації цього університету в Україні великі зусилля, на що неодноразово відзначали сучасні українські дослідники. Утім, майже недослідженим залишається питання про діяльність екс-ректора щодо поширення різноманітних матеріалів про цей виш у середовищі української еміграції. Заповнення цього пробілу якраз і є метою нашої розвідки.

Заснувавши 1935 року у Варшаві науково-літературний часопис «Наша культура», І. Огієнко вважав, що цей орган даватиме розпорошеним українським емігрантським колам науково-популярні матеріали з історії національної освіти і культури, які сприятимуть їхній консолідації, озброєнню кожного свідомого українця, незалежно від його освітнього рівня, цінними і достовірними з наукового погляду відомостями, що у підсумку сприяло б більшому поширенню українських ідей та духу у післявоєнній Європі. Тому видавець прагнув спрямувати часопис у кожному українську родину, бібліотеку, різні товариства й громадські організації.

Одним із напрямів діяльності журналу стало висвітлення історії Кам'янець-Подільського державного українського університету, до якого сам Огієнко ставився як до «найкращої культурної установи» в регіоні, одного із найбільших здобутків національного відродження, який не мав права залишитися поза історичною пам'яттю еміграції та й української нації загалом. Тому у 5-й книзі місячника за 1935 р. редакція й адміністрація видання за підписом І. Огієнка опублікувала звернення такого змісту: «Кам'янець-Подільський Державний Український Університет. Сердечно просимо присилати нам різні матеріали для історії заснування й життя цього Університету: фотографії, газетні статті, спогади і т. ін. Повідомте, у кого такі матеріали є. Просимо всіх професорів, доцентів і асистентів, а також всіх урядовців К.-П.Д.У.У. прислати нам свої фотографії й біографії» [1]. Власне, з цього і розпочалася робота редакції зі збирання матеріалів з історії вишу, хоча у цій справі вона не була піонером. Ще у 1928 р. «Науково-літературний вісник» опублікував короткі спо-

гади про університет професора В.О. Біднова [2]. (У 1931 р. він опублікував нарис про астронома-наглядача К-ПНУУ, приват-доцента О. Аленича [3] і діяльність професорів і приват-доцентів цього вишу з перекладу Біблії українською мовою [4]). 1 квітня 1935 р. Василь Олексійович, який часто хворів, помер, тож реалізувати усі свої плани щодо висвітлення історії К-ПДУУ і діяльності представників професорсько-викладацької корпорації йому не судилося.

У 1930 р. доцент Української господарської академії у Подєбрадах (Чехословаччина) Віктор Кіндратович Приходько підготував свої спогади про цей виш, але опублікувати їх не було змоги. Він небезпідставно вважав себе причетним до появи цього осередку вищої освіти і науки в губернському місті [5, с.107-115], тому, доки була змога, прагнув «записати те, що зберегла ... пам'ять про повстання Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському», який, на його переконання, «повстав волею й заходами українських національних сил», «жив та розвивався – хоч і дуже короткий час – під охороною української національної влади». Через це Приходько вважав, що зазначений «безумовно треба розглядати, як велику подію в житті України» [6, с.305]. Як уже встановлено, навесні 1935 р., коли готувалася перша книга «Нашої культури», І.І. Огієнко звернувся до Л.Т. Білецького, професора українського права в галузі дослідження старовинних пам'яток Українського вільного університету в Празі, з проханням домовитися з В.К. Приходько (у 1918-1920 рр. він багато допомагав К-ПДУУ, співпрацював з І.І. Огієнком у державному управлінні УНР під час польського адміністрування на Поділлі) про розміщення його спогадів у новому часописі. Цей крок увінчався успіхом, і вже 21 червня 1935 р. редактор писав автору: «Сердечно Вам дякую й прошу поспішити з присилкою [матеріалу]» [7, с.10]. Отримавши рукопис, І.І. Огієнко зайнявся підготовкою його до друку, листувався з В.К. Приходьком щодо окремих фактів, викладених у тексті. Зокрема, в одному з листів редактор пояснював автору таке: «Відповідаю найперше в справі Ваших споминів. Прокопович [міністр освіти УНР в період з 24 березня по 27 квітня 1918 р. – О.З.] не може образитися, бо делегація (коли вона була; по-моєму приїжджав тільки К.Г. Солуха на якийсь з'їзд) не була в Міністра, а тільки в Ф. Сушицького [директора департаменту вищої і середньої школи Міністерства народної освіти УНР. – О.З.], а він на початку був рішуче проти Кам'янця [відкриття тут університету. – О.З.], і тільки пізніше ми його вговорили... Про гетьмана полишене все суттєве, зайве опущене виключно за браком місця. Ви те подасте у своїх інших споминах, бо воно не пасувало до Кам'янецького Університету. Взагалі ж я Вам нічого не виправляю, крім мови. Одна була виправка про Міністерство – бо вона явно помилкова» [7, с.12]. Порівнюючи опублікований текст з авторським, дослідник В.Р. Адамський помітив, що він зазнав незначного скорочення за рахунок видалення кількох фрагментів, які, на думку редактора, мали політичне забарвлення і негативно характеризували гетьманську адміністрацію (І.І. Огієнко вважав, що національна ідея і справа повинні об'єднувати, а не, навпаки, роз'єднувати українську еміграцію, незалежно від її політичної орієнтації і державницьких уподобань). Крім того, була змінена назва «З історії повстання Українського Університету в Кам'янці на Поділлі» на «Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі».

Спогади друкувалися частинами (з ілюстраціями) впродовж 1935-1936 рр., а після того стереотипно вийшли окремою брошурою в серії «Бібліотека «Нашої культури» (для громадян УСРР вони були недоступні і знайомство з ними припало вже на перші роки незалежної України, коли з цих

видань було знято гриф секретності). Мемуарист звернув увагу на появу думки відкрити у губернському місті Кам'янці-Подільському, представників місцевої інтелігенції (О.М. Пащенко, О.П. Шульмінський, К.Г. Солуха), які рухали і очолили цей рух, зусилля міських делегацій у переговорах з представниками київської влади у 1918 р. щодо згоди на заснування державного вишу на Поділлі, роль губернського земства у підтримці університетського проекту, діяльність І.І. Огієнка у 1918 р. із організаційного та практичного завершення цієї справи, роботу університетської комісії із підготовки приміщення К-ПДУУ до роботи, перший склад професорсько-викладацької корпорації, нарешті, проведення велелюдного свята відкриття і доля вишу за радянської влади. В.К. Приходько, людина з вищою юридичною освітою, досвідом мемуарно-літературної творчості, попри суб'єктивне сприймання тих чи тих тодішніх подій, загалом справився із поставленим завданням, навів чимало фактів, яких не зафіксували архівні джерела, вміло показав історичний фон, на якому творився і зазнавав трансформації славнозвісний університет. Словом, частина української громадськості в еміграції дістала змогу скласти, попри відсутність в мемуариста під рукою різних документальних свідчень, більш-менш об'єктивне враження про те, як проходив процес університетського будівництва у Кам'янці-Подільському. Звісно, більш, ніж 10 років, які віддали його від доленосних подій, не змогли не позначитися на достовірності окремих фактів, про які йшлося у споминах. Так, повідомляючи про візити І.І. Огієнка до Кам'янця-Подільського у статусі в.о. ректора університету, він, зокрема, помилково стверджував, що наприкінці травня чи то на початку червня 1918 р. у Кам'янці-Подільському відбулося засідання університетської комісії за участю керівника майбутнього закладу, переказує основний зміст його промови [8, с.441-442; 9, с.31-32]. Архівні джерела однозначно засвідчують, що Комісія у справах вищих шкіл і наукових інституцій під головуванням академіка В.І. Вернадського, яка діяла при Міністерстві освіти Української держави і членом якої з дорадчим голосом був І.І.Огієнко, 24 червня 1918 р. доручила йому з'їздити до адміністративного центру Поділля і «цілком конкретно з'ясувати питання про ті обіцянки, які дають університету місто і земство, і перетворити ті обіцянки в зобов'язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення окремим актом землі не менше 50 дес. за університетом» [10, спр.339, арк.224 зв.]. Візит відбувся 5-6 липня 1918 р., а вже 11 липня відряджений звітував комісії про його втішені результати [10, спр.330, арк.20]. Цікаво, що і сам І.І. Огієнко у своїй біографічній праці, яка появилася у 1935 р., стверджував, що цей приїзд відбувся у червні 1918 р. (можливо, він датував події і факти за юліанським календарем, яким до весни 1918 р. офіційно послуговувалися в Україні), але редакторської примітки при цьому не зробив [11, с.511]. Щоправда, в іншому випадку, де у тексті В.К. Приходька йшлося про успішну організаційну діяльність ректора К-ПДУУ, він не втримався і зробив вставку такого змісту: «З приводу цього та інших уступів у спогадах п. В.Приходька про Кам'янецький Університет, де згадується моє ім'я, вважаю за необхідне зазначити таке. Організація Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському справді була в моєму житті тим ділом, якому я віддався своєю душею, бажаючи зробити все, що в моїх силах було. Але я ніяк не можу приписати ні своїй скромній особі, ні праці, що я зробив, усіх тих якостей і тих високих кваліфікацій, якими відзначає мене Шановний Автор. Відповідних уступів не можу, на жаль, скреслити, ні оминати тільки з огляду на категоричну заборону Автора, що згодився дати до друку свої спогади з умовою, що вони будуть розміщені без змін, як були написані ще в 1930 році» [9, с.22].

Неточність вкралася і у розповідь про наступний приїзд І.І. Огієнка до Кам'янця-Подільського. Так, призначення Івана Івановича на ректорську посаду (чогось гетьманом, а не міністром освіти, як було насправді) він помилоково датує серединою чи кінцем липня 1918 р., коли ще навіть не було прийнято закону про заснування К-ПДУУ (Рада міністрів ухвалила його 5 серпня, а гетьман затвердив 17 серпня 1918 р. [12, 27 серпня, №41, с.3]). 6 серпня міністр освіти й мистецтв М.П. Василенко направив І.І. Огієнку листа, у якому повідомив, що той з 1 липня 1918 р. командується на дворічний термін до Кам'янець-Подільського державного українського університету для роботи ректором з умовою, що за ним залишаються попередні посади (приват-доцента і екстраординарного професора) відповідно в університеті св. Володимира і Київському державному українському університеті. Сам наказ появився пізніше – 12 жовтня [13, спр.153, арк.14; 12, 16 жовтня, №59, с.4]. До Кам'янця-Подільського у статусі повноцінного керівника вишу він прибув 3 вересня [13, спр.3, арк.11-11зв.], а не у липні, як зазначено у спогадах.

Припускаємо, що, по-перше, редактор і видавець «Нашої культури» помітив зазначені й інші неточності, утім, як уже наголошувалося, він загалом дотримувався домовленості з автором не втручаючися у текст. А по-друге, для І.І. Огієнка більш важливим було подати читачам цілісне бачення мемуаристом досі незнаного для загалу процесу заснування і відкриття університету, попри можливі упущення. Тож унікальність погляду на ті далекі події, фіксація маси цікавих і рідкісних фактів, їх вільне тлумачення, оцінка багатогранної діяльності низки діячів, які були відкриттям для абсолютної більшості діаспори, нарешті, загалом толерантні роздуми над різними питаннями політичного і культурного розвитку країни 1917-1918 рр. важили набагато більше для популяризації університету, який став одним із чудес революційного відродження України.

З травня по жовтень 1936 р. «Наша культура» видрукувала ще одні спогади, присвячені цьому вишу – «Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», підготовлені О.М. Пашенко, яка у 1918 р. була гласною Кам'янецької міської думи, одним із ініціаторів та рушій цього проекту і мала певний досвід літературно-публіцистичної діяльності. І.І. Огієнко наголошував, що Олімпіада Михайлівна,, ставши Секретарем Університетської Комісії, допомагала мені в тяжкій праці організації Кам'янецького Університету, допомагала енергійно й самовіддано, притягаючи до праці й усіх тих, що могли допомогти» [14].

Ці спогади, як і попередні, вміло структуровані, містять цікавий, часто унікальний матеріал про народження ідеї відкриття університету, діяльність з її реалізації місцевої «Просвіти», інспекційний приїзд до Кам'янця-Подільського комісії з Києва з метою з'ясувати можливості міста розмістити у себе вищий навчальний заклад, роль І.І. Огієнка у просуванні університетського проекту в столиці, заходи із підготовки приміщення до навчальної і наукової праці, проведення свята відкриття та початок діяльності вишу, студентський контингент, університетські бібліотеку, город, ідально й інтернат, а також структури, які діяли при К-ПДУУ – гімназію для дорослих і курси українознавства. Тобто, мемуаристка зачепило велике коло питань, пов'язаних як із підготовкою до заснування вишу, так і його відкриттям та функціонуванням, у яких була компетентною. На жаль, і вона не користувалася ні документальними джерелами, ні періодичними матеріалами (їх просто не було у м. Дубно на Волині, де вона мешкала з своєю сім'єю, а опубліковані нею кілька спогадів про університет, виконані по свіжих слідах у 1918 р. і вміщених тоді у місцевій пресі [15-17], як свідчить аналіз тексту, в еміграцію не захопила). Це могло б

надати мемуарам більшої достовірності, уникнути неточностей, відвертих помилок, зробити їх справді серйозним джерелом для дослідження процесу університетського будівництва в Україні за гетьманщини.

Однією з перших О.М. Пашенко звернула увагу на роль І.І. Огієнка у комплексному вирішенні проблем формування вишу, його юридичному оформленні, державному фінансуванні підготовки фахівців, кадровому забезпеченні навчального процесу, залучення до розв'язання організаційних і матеріальних питань підготовки закладу місцевих діячів різних національностей. Вона стверджувала, що «тільки професору Огієнкові Кам'янецький університет завдячує своїм існуванням, не кажучи вже, що професор Огієнко всі свої сили, час і енергію присвятив цьому ділові...» [18, с.343]. Ректор «зумів не тільки всіх притягнути до праці, але й запалити всіх нас святою думкою, що це праця наша, що це завдання нашого життя, що це наша найкраща мрія, для здійснення якої варто й життя своє віддати...» [19, с.676].

На жаль, невідомо, як співпрацювали редактор і авторка при підготовці тексту до друку, чи були різнобачення і тлумачення подій, дискусії тощо. І.І. Огієнко у примітці до назви розділу «І. Як виникла думка утворити Університет у Кам'янці», поданий на перших двох сторінках тексту, вмістив фото і біографічну довідку Олімпіади Михайлівни, набрану петитом (це могло бути ініційоване ним самим). Скоріш за все, видавець дотримався лінії, яку виробив ще в ході співпраці з В.К. Приходьком, і вносив у текст лише мовностилістичні правки. Представлення О.М. Пашенко, як діячки національного відродження на Поділлі і активної учасниці процесу заснування вишу, було зумовлене тим, що в емігрантських колах її, учительку початкової школи без вищої освіти і керівницю повітової земської управи, майже не знали. Цим кроком (а подібного на сторінках «Нашої культури» більше не практикувалося) І.І. Огієнко не тільки віддав належне скромній Олімпіаді Михайлівні, а й зафіксував найбільш важливі складові її біографії, використані під час підготовки замітки про неї в емігрантській «Енциклопедії українознавства» [20, с.1968].

На наш погляд, з-поміж робіт суто мемуарного характеру, присвячених К-ПДУУ, названа публікація є найбільш ґрунтовною і, за очевидної бідності архівних документів про становлення цього закладу влітку-восени 1918 р., є одним із найбільш багатих, цінних і повнокровних джерел для з'ясування перших етапів університетського будівництва у Кам'янці-Подільському. Заслужовують на увагу її портретні замальовки, спроби показати динамічну суспільно-політичну атмосферу, національно-культурний рух тих часів, переживання, судження й оцінки мемуаристки з приводу різних подій, а також діяльності державних і громадських структур тощо. Утім, з погляду достовірності зафіксованих у роботі фактів мають місце певні неточності й відверті помилки, які невідомо чи помітив редактор. Йдеться, зокрема, про ухвалу Кам'янецької повітової земської ради надати університетові допомогу в розмірі ...1 млн. крб. [18, с.340] (насправді, як свідчила сама ж мемуаристка у 1918 р., ця сума бала значно скромніша – всього 250 тис. крб.; до того ж земці зобов'язувалися виділяти щорічно на стипендії незаможним студентам по 10 тис. крб. [15, с.6]); проєктовані факультети (окремо, не йшлося про математичний і природничий підрозділи, як стверджує авторка); поїздки на початку літа 1918 р. п'ятьох представників Університетської комісії «до Києва», де «була Комісія для утворення Університету в Кам'янці», з офіційними документами, що гарантували надання вишу фінансів, двох будинків, землю під будівництво адміністративного і навчально-лабораторних корпусів, житла для професорсько-викладацької корпорації і студентських гуртожитків, а та-

кож списками майна, яке мав отримати заклад; реформована у липні 1918 р. Університетська комісія нараховувала не 12, а за наведеними авторкою ще у 1918 р. даними, – 21 особу, що цілком відповідає реалії [15, с.6]. Як стверджує О.М. Пащенко, при вишій функціонували курси українознавства для студентів, які «не володіли добре літературною українською мовою; без таких помічних курсів вони не могли б мати великі перешкоди в своїх університетських студіях. Та й мало не всі Кам'янецькі урядовці, а то навіть люди вільних професій – адвокати, лікарі, судді – користувалися, хто хотів, цими курсами» (насправді, це були не допоміжні, а офіційні, дворічні педагогічні курси з підготовки учителів (з відповідними свідоцтвами державного зразка) для вищих початкових шкіл краю, які мали затверджений Міністерством народної освіти УНР навчальний план і фінансувалися губернським земством [21, с.429-434]).

Та навіть і за цих погіршностей, які мало хто з читачів «Нашої культури» міг тоді виявити, спогади дали емігрантам з Наддніпрянської України, велика кількість яких була розчарована результатами національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., а також українським патріотам Галичини і Волині, змогу ознайомитися з ще одним баченням розв'язання справи із заснуванням і діяльністю університету у Кам'янці-Подільському, і завдяки цьому порадіти за один із вельми успішних проєктів у національному відродженні революційної доби, торжество української справи. Завдяки зусиллям І.І. Огієнка мемуари О.М. Пащенко поширилися серед читачів, патріотично налаштованої молоді (особливо колишніх кам'янецьких студентів, змушених покинути батьківщину), зайняли видне місце у емігрантській літературі про К-ПДУУ (хоча офіційних відгуків на них не було), нарешті, стали пам'яткою української мемуарної літератури (це стосується й інших спогадів, опублікованих як окремими книгами, так і на сторінках «Нашої культури», різних українських видань в еміграції).

Про різні аспекти діяльності К-ПДУУ йдеться у менших за обсягом спогадах, залишених колишніми працівниками вишу. Так, у 1936 р. І.І. Огієнко розмістив у третій і четвертій книгах «Нашої культури» невеличкі спогади лікарського помічника і скарбника університету Юрія Авакумовича Гудзія «З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Крім біографічного сюжету, автор, який попередньо ознайомився із згаданими мемуарами В.О. Біднова і В.К. Приходька та намагався не повторюватись, зафіксував цікавий матеріал про зусилля управлінців вишу у справі забезпечення його життєдіяльності, зокрема щодо доставки поїздом закупленої в столиці і отриманої в подарунок літератури до університетської бібліотеки, про різні аспекти діяльності, зокрема й видавничу, першої вишівської профспілки (офіційна назва – «Спілка служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету»), основний зміст спілчанського часопису «Наше життя» (ч. 1-3). Ю.А. Гудзій пригадав, як про ставлення радянської влади до університету в 1919 і 1920 рр. За його свідченням, для представників того режиму К-ПДУУ був «сілля в оці», «контрреволюційним куболом», яке «давно треба знищити». Управлінці вишу «ходили на примусові роботи, т.зв. «суботники»; доводилось чистити різні загруджені помешкання якихось інституцій на місті; розчищати залізничний тор на двірці; упорядкувати якийсь плац, де було все нагромаджено в купі: і дріт, і якісь бочки, і кола, і різний військовий інвентар; тут ми мусіли з місця на місце переносити той чи інший предмет, щоб потім знов його віднести туди, звідкіль його взяли... Мусіли ми ходити на ті роботи й вернутись завжди в «військовому шку» [22, с.294].

Цікавими, на наш погляд, є спостереження Ю.А. Гудзія за роботою ректора університету. «...З самого початку до кінця своєю енергійною працею ... завж-

ди давав приклад іншим, — зазначав мемуарист. — Він найраніше з'являвся до Університету і чи не останній виходив із нього після праці [кабінет ректора знаходився не у навчальному корпусі вишу. — О.З.]... Ми взагалі були весь час найближчими свідками енергійної організаційної і творчої праці ректора Огієнка, що за нею дуже часто не знав ані свята, ані власної родини...» [22, с.294-295].

З плином часу Ю.А. Гудзію не вдалося уникнути в спогадах деяких неточностей, зокрема, щодо дати заснування профспілки. Так, він стверджував що «тоді [з приходом радянської влади в середині квітня 1919 р. — О.З.] саме серед урядовців Університету повстала думка про конечну потребу якось зорієнтуватись... Відбулись організаційні збори... Обрано Комісію для розроблення Статуту, і на других вже загальних зборах засновано «Спілку служачих...» та обрано Управу Спілки... Статут Спілки щось через місяць затвердили нам у Комісаріяті» [23, с.232]. Утім, якщо взяти до уваги, що «Статут Спілки університету» було затверджено 3 липня 1919 р. [13, спр.121, арк.3], то, за Ю.А. Гудзієм, заснування профорганізації слід віднести до останньої декади травня — початку червня 1919 р., що явно суперечить архівному джерелу, відповідно до якого спілка організувалася 30 березня 1919 р. (у той час І.І. Огієнко перебував за межами університету — в Галичині) [13, спр.4, арк.23]. Однак ця погіршеність серйозно не вплинула на загалом цікаву і змістовну розповідь про перший на Поділлі виш.

У 11-й книзі «Нашої культури» за 1936 р. І.І. Огієнко розмістив невеличкі спогади «Найкращі хвилини мого життя» (більше матеріалів про університет не надходило), підготовлені колишнім молодшим асистентом кафедри зоології К-ПДУУ Леонідом Васильовичем Бачинським, який також опинився в еміграції, проживав у Перемишлі. Автор розповів про свою працю на сільськогосподарському, а згодом фізико-математичному факультетах, віддав належне своїм старшим колегам, але найбільше очільнику вишу І.І. Огієнку, який, за його твердженням, «вмів сам робити й змусити інших робити, а зроблене перевірити... не відмовив в асигнуванні потрібних сум на закупівлю хоч би дорогих речей для С.Г. факультету... давав доручення нашому деканові й цікавився справою кожного професора... Ця особа викликувала в мене подив своєю працьовитістю, солідністю й організаційними здібностями в кожній ділянці» [24, с.765-766]. Розвиваючи цю тему, Л.В. Бачинський у 1951 р. згадав про роботу І.І. Огієнка на посаді керівника вишу і, звертаючись до нього, наголосив: «Короткий, але світлий час Вашої многозаслуженої праці залишив глибокий слід в історії культури і освіти Відродженої України... Ви можете сміливо сказати, що КПДУ Університет — це я. Ваша організаційна, наукова і громадська діяльність зробили перші найкращі скиби на новій ниві та породили добре зерно. Слава Вам» [25, с.36-37].

У спогадах показано негативний вплив діяльності більшовицького режиму на становище К-ПДУУ, зокрема наголошувалося: «Щодня приходили нові зміни, які нас пригнічували. В одну з перших субот вислано весь персонал університету на примусовій роботі. Ми замітали між шинами на залізниці й вивантажували вагони. Користи великої з тієї роботи не було, а праця в Університеті виходила з нормального обігу».

І.І. Огієнку вдалося залучити до автури «Нашої культури» екс-гетьмана Павла Скоропадського, який проживав у Німеччині й працював, зокрема, над спогадами про свою діяльність в Україні. Його матеріал «Українська культурна праця за гетьманщини 1918-го року» (фрагмент майбутньої великої мемуарної праці), вміщений у 4-й книзі журналу за 1936 р., був широкоплановим і спеціально не стосувався університетського будівництва. Утім, тут згадувалося про заснування Кам'янець-Подільського українського університету — одного із двох державних

вишив, відкритих за гетьмана Павла, про ректора І.І. Огієнка, який «зміг зовсім тихо цілий Університет створити, являючись до мене завжди з готовими обґрунтованими доповідями – і я ні разу ні в чім йому не відмовив, чому Кам'янецький Університет став такий міцний і багатий» [26, с.244]. Цього фрагмента, на жаль, не виявлено у пізніше опублікованих спогадах П.П. Скоропадського [27].

І.І. Огієнко був не лише редактором журналу, а й автором значної кількості публікацій на різні теми. З-поміж них виділяється праця специфічно мемуарного характеру «Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва», яка друкувалася з продовженням у 7 книгах, що виходили у 1935-1936 рр. і була своєрідною схемою майбутніх розлогих спогадів про свій життєвий і трудовий шлях, на що треба було, як сам він стверджував, затратити роки (цього І.І. Огієнко через величезну зайнятість так і не зробив).

Найбільш повно штрихи з історії К-ПДУУ представлені у розділі 5, де автор звітує про свою роботу на посаді ректора вишу. Він згадує про свій перший приїзд у березні (за старим стилем) 1918 р. на Поділля у складі комісії, якій було доручено «розвідати реальну можливість заснувати ... філію [Київського народного українського університету. – О.З.] в Кам'янці-Подільському» і другий – у червні того ж року [насправді, у липні; тут і в інших місцях автор не дотримався задекларованого ним принципу подавати хронологію, починаючи з березня 1918 р., за новим стилем. – О.З.], під час якого йому вдалося заручитися підтримкою міської думи, земства, національних курій, різних громадських організацій і отримати від місцевих органів усі необхідні документи про майбутню фінансову підтримку університету та виділення йому будинку, земельної ділянки, що серйозно наблизило прийняття закону про заснування вишу [28, с.510, 511]. Зафіксовано і низку інших подій літа-осені 1918 р., про які більш детально розповіли В.К. Приходько і О.М. Пашенко.

У розділі 6 автобіографічної канви «Ів. Огієнко – Міністер Освіти. 1918-1919» автор справедливо наголошує, що, очоливши освітнє відомство УНР, він, залишившись за сумісництвом ще й ректором К-ПДУУ, приділяв велику увагу «для дальшої організації Кам'янецького Університету... Закуп книжок і лабораторійного майна... Значне збільшення бюджету... Призначення нових професорів і доцентів...».

У наступному, 7-му, розділі, у якому з'ясовуються митарства під час перебування в Галичині і повернення звільненого з посади міністра освіти до визволеного українським військом Кам'янця-Подільського, мемуарист згадує про відновлення закритого більшовиками богословського факультету, свою багатогранну діяльність із розвитку вишу, зокрема, відкриття одного із двох нових факультетів – сільськогосподарського (про правничий згадки немає), збільшення чисельності професорсько-викладацької корпорації.

Є згадки про К-ПДУУ і в наступних розділах «Мого життя» (розширення навчальних площ, святкування першої річниці відкриття вишу за участю членів Директорії УНР, велика матеріальна допомога від Головноуповноваженого представника уряду УНР (ним був І.І. Огієнко), зокрема, на придбання нових будинків, виплату зарплати і стипендій, а також відкриття студентської їдальні, відкриття нових кафедр, захист студентів-галичан від депортації за Збруч, спротив представникам польської влади взяти університет на утримання польської держави, вибори ректора у травні 1920 р.).

На жаль, і сам І.І. Огієнко рипустився низки неточностей, хронологічних та фактологічних погіршень, що можна пояснити великим відтинком часу (15-17 років), що віддаляв мемуариста від тих подій, і обов'язково треба враховувати при роботі з цим джерелом. Зокрема, на виборах в.о. ректора К-ПДУУ 18 трав-

ня 1918 р. (а не у червні того ж року, як зафіксовано у спогадах) в бюлетенях для таємного голосування, розданих членам ради лекторів КНУУ, які брали участь у цих виборах, крім І.І. Огієнка, значилося прізвище не Олександра Сергійовича Грушевського, як зазначав візаві, а Петра Миколайовича Бучинського (згодом декана фізико-математичного факультету) [29, арк.8, арк.23].

Також помилковим є твердження автора про те, що міністр М.П. Василенко у червні 1918 р. все ще не давав згоди на відкриття університету в адміністративному центрі Подільської губернії. Академік В.І. Вернадський, якому очільник Міністерства освіти запропонував очолити тимчасову комісію у справах вищих шкіл і наукових інституцій, 18 травня 1918 р. писав йому, що замість запроєктованого освітнім відомством у Кам'янці-Подільському філіалу КНУУ («буде значною мірою бутафорським»), сюди варто перебазувати один із повноцінних, уже діючих вищих навчальних закладів України або створити тут новий виш, що цілком можливо [30, с.11]. Ця пропозиція узгоджувалася з концепцією М.П. Василенка щодо заснування чотирьох державних українських університетів, один з яких, поза сумнівом, мав бути відкритий у Кам'янці-Подільському (планувався ще за часів Центральної Ради) [21, с.122].

Не відповідає реальній ситуації інформація про запрошення у серпні-жовтні 1918 р. на роботу до університету таких учених з Галичини, як доктора біології Нестора Теодоровича Гаморака і доктора філософії Володимира Олександровича Гериновича (обидва вчені появилися у Кам'янці-Подільському тільки у липні 1919 р., разом із Начальною командою Української Галицької армії; тоді їм запропонували посади приват-доцентів відповідно по кафедрах фізіології рослин і географії фізико-математичного, а не природничого факультету, як помилково стверджує автор), а також доктора філології Краківського університету Леона Болеславовича Б'ялковського (приват-доцентом кафедри полоністики його призначили з 1 липня 1919 р. [31, спр.2, арк.119, 129; спр.188, арк.27, 31, 33, 34]). З невідомих причин відкриття Університетської гімназії для дорослих (її почесним директором був І.І. Огієнко) віднесено до літа 1919 р., хоч насправді її офіційно відкрили (за участю мемуариста) значно раніше – 16 жовтня 1918 р. [32].

Окремі згадки і факти про діяльність К-ПДУУ І.І. Огієнко розмістив в інших своїх працях, опублікованих у «Нашій культурі», – «Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок споминів» [33], «Раз добром налите серце. Світлій пам'яті Д.Д. Огієнкової. (Замість вінка намогильного)» [34] і «Світлій пам'яті Івана Липи» [35].

Наступний, менш насичений етап діяльності І.І. Огієнка із популяризації історії вишу припав на вінніпегський період його життя (1947-1972 рр.). Редагуючи журнал «Слово істини» (1947-1951 рр.), він у 1949 р. умістив спогади другого помічника бібліотекаря Кам'янець-Подільського державного українського університету Лева Юстимовича Биковського, з яким підтримував контакти за океаном, про різні аспекти роботи бібліотечного підрозділу [36]. Тоді ж ця невеличка спогади вийшли у Нью-Йорку окремою брошурою з такою ж назвою [37]. Колишній підлеглий тепло відгукнувся про керівника закладу, який, на його переконання, «власним прикладом високої всесторонньої працездатності й ентузіазму потягав за собою все оточення. Професура, студентство й урядовці за прикладом Ректора не покладали рук в невисипущій праці при організації й веденню своєї *Alma Mater*». «Сильна, творча індивідуальність Ректора І. Огієнка витала, як опікунський дух, над бібліотекою... Ректор дбав не тільки про її наповнення книгами, але й про її належну внутрішню організацію... Частенько й сам навідувався до бібліотеки, не тільки як професійний читач. Але й дорадник в біжучих бібліотечних питаннях. Наслідком цього Університетська Бібліотека відзначалася своїм порядком, організацією та стрункністю в праці» [36, с.2-3].

1959 року у двох числах «Віри і культури» (нова назва журналу «Наша культура», який у свій час прийшов на зміну «Слову істини»), яка виходила у 1953-1967 рр., митрополит Іларіон (І.І. Огієнко) зініціював друк спогадів невідомого студента про К-ПДУУ, які надійшли з Болгарії і розповідали про сприйняття колишнім юнаком храму науки, його творців, учених, товаришів [38]. (Можливо, це той самий протоієрей (ім'я не зазначене з невідомих міркувань), який незадовго до виходу цих спогадів писав І.І. Огієнкові із вдячністю за надіслане ним фото: «Велику радість приніс мені Ваш лист, впливши в душу почуття живих споминів про Кам'янець-Подільський Університет приманливих надій і щирої подяки за Вашу батьківську ласку. Дійсно, мов перенісся я в той зоряний час, коли, повний рожевих надій і свіжих юнацьких сил, я розходжувався по коридорах і аудиторіях нововідкритого Кам'янецького Університету, де на всьому чувся відблиск того сяйва надзвичайної енергії і самовідданості, яке, очевиднож, еманувало від Вашої особи, і повнило щастям наші молоді душі... Тільки тоді волос був чорний та постать слабша, і, як не помиляюсь, тоді Ви носили пенсне. Але той же вогонь в очах, та ж рішучість і благородство у погляді» [39, с.28].

Такі піднесені й хвилюючі звернення допомагали колишньому ректору на чужині переборювати труднощі, наvertsали світлі, приємні спогади, незмінно переконували у тому, що частина життя, віддана університетові, потрачена недаремно – це було потрібно українській прогресивній молоді, нації, що народжувалася в революції і кращим представником якої він був, національній освіті і культурі, які завдяки українській державі й самовідданим, жертвоїній праці інтелігенції зробили в революційну добу рішучі кроки вперед, нарешті, цього потребував європейський вибір України, який тоді усвідомлювали далеко не всі.

Пам'ять про університет ніколи не покидала І.І. Огієнка, хоча з роками, через відомі причини, не раз зраджувала його, відтворювала ті далекі події не зовсім об'єктивно. У 1958 р. 76-річний митрополит писав, що гетьман Павло Скоропадський доручив йому організувати два українські університети – у Києві і Кам'янці-Подільському [40]. (Як свідчать сучасні дослідження, присвячені державотворчій і науково-освітній діяльності вченого [41-44], питанням творення державних українських вишів займалося Міністерство освіти Української держави; Огієнку був обраний радою лекторів КНУУ спочатку відповідальним за організацію, а через деякий час – в.о. ректора К-ПДУУ. Жодних розпоряджень з цього питання керівник гетьманської держави не видавав).

У 1968 р. І.І. Огієнко видав працю «Рятування України» про події у Кам'янці-Подільському з середини листопада 1919 до липня 1920 р. (не обминаючи і своєї допомоги К-ПДУУ) [45], яка є дещо зміненим варіантом розділу 10 «І. Огієнко на тяжкій службі Народові: Головноуповноважений Міністр Уряду Української Народної Республіки. 1919-1920» уже названої мемуарної праці «Моє життя». Це був його завершальний крок із популяризації історії університету в еміграції.

В останні дні життя митрополита, як свідчив його особистий секретар Іван Похильчук, 90-річний великий українець «без кінця говорив про Україну», зокрема, згадував Кам'янець-Подільський [41, с.473], місто, де відбулося його визнання, як державотворця, керівника унікальної національної вищої школи, що, за сприятливих обставин і його найактивнішої участі, змогла швидко зорганізуватися, заявити про себе в широких колах українства, стати світочем і надійною фортецею революційного відродження української спільноти, а також довела світові її здатність творити в ім'я свого власного майбутнього і добиватися значних результатів. Цього ніколи не сталося б без таких високосвідомих, справді професійних і наполегливих діячів-подвижників, як І.І. Огієнко.

Отже, в еміграційний період І.І. Огієнко (митрополит Іларіон) здійснював велику роботу з популяризації історії Кам'янець-Подільського державного україн-

ського університету. Попри величезні труднощі еміграційного життя, він єдиний впевнено вів лінію на розповсюдження в українському зарубіжжі, серед населення Західної України цілої низки мемуарних праць про заснування і діяльність вищу, честь керувати яким він мав упродовж двох років. Тим самим колишній ректор намагався зафіксувати для сучасників і наступних поколінь не стільки власний слід у цій важливій національній справі, скільки не допустити зникнення з історичної пам'яті українців ліквідованого більшовицьким режимом одного із величких і переможних результатів національно-культурного відродження 1917-1920 рр. Це також було своєрідною відповіддю на політику правлячих кіл УСРР піддати забуттю все те позитивне, що було пов'язано з існуванням української державності, зокрема й К-ПДУУ, діяльність якого відверто спотворювалася чи замовчувалася, а близько десяти колишніх професорів і доцентів стали на батьківщині жертвами незаконних сталінських репресій, розплатилися своїм здоров'ям, життям, понівеченими долями і майбутнім за свій незламний український дух, самовіддане служіння нації через активну участь у становленні і розвитку національної вищої школи, патріотичне виховання студентської молоді, частина якої брала участь у збройній боротьбі на боці УНР, національну культурно-просвітницьку та церковно-патріотичну діяльність в народній гушці.

Виявлені в низці спогадів неточності і помилки ніскільки не применшують провідної ролі І.І. Огієнка у справі згуртування розпорошених обставинами важкого еміграційного життя обізнаної і свідомої автури навколо ідеї популяризації історії К-ПДУУ, як складової частини національного відродження, на якому повинна була виховуватися українська еміграція, зокрема, плекти національний характер, виявляти гордість за багату культуру та вміло захищати свої інтереси поза батьківщиною.

Список використаних джерел:

1. О-ко І. Кам'янець-Подільський Державний Український Університет / І. О-ко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава, 1935. – Кн. 5. – С. 336.
2. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському: уривок із спогадів / В. Біднов // Літературно-науковий вістник. Річник XXVII. – Львів : З друкарні Ставропільського ін-ту, 1928. – Т. ХCVII. – Кн. XI. – С. 223-240; Кн. XII. – С. 325-333.
3. Біднов В. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923 рр.) / В. Біднов // Літературно-науковий вістник. Річник XXX. – Львів : З друкарні А. Салевича і с-ки, 1931. – Т. CV. – Кн. 1. – С. 80-85.
4. Біднов В. Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову / В. Біднов // Книголюб : видання Українського товариства прихильників книги. Річник V. – Прага, 1931. – Кн. 1. – С. 1-9.
5. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.
6. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 5. – С. 305-316.
7. Адамський В. Національне університетське будівництво доби Української революції 1917-1920 рр. у візії В.К. Приходька / В. Адамський // Приходько В.К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / В.К. Приходько. – Хмельницький : ПП Заколотний М.І., 2012. – С. 5-63.
8. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 7. – С. 439-445.
9. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі : відбитка з «Нашої культури» 1935-1936 рр. / В. Приходько. – Варшава : Друкарня Синодальна, 1936. – 60 с.

10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2201, оп. 1.
11. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 8. – С. 510-522.
12. Державний вістник. – 1918.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1.
14. Подільське братство: інформаційний вісник. – Кам'янець на Поділля, 1993. – №3. – С. 4.
15. Пашенко О. Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі / О. Пашенко // Свято Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1918 – 22 жовтня. – С. 5-7.
16. П.О. Справа Кам'янецького Університету в Києві / О.П. [Олімпіада Пашенко] // Подольская мысль. – Каменец-Подольск, 1918. – 22 (9) окт. – № 63. – С. 2.
17. Історія заснування Університету в Кам'янці // Україна : щоденна газета. – Кам'янець на Поділлі, 1919. – Ч. 58. – 22 жовтня. – С. 3.
18. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / О. Пашенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 5 (14). – С. 332-346.
19. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету (докінчення) / О. Пашенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 10 (18). – С. 671-676.
20. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. – Вид-во «Молоде життя», 1966. – Т. 5. – 396 с. (1605-2000 с.). (Перевид. в Укр. – Львів, 1996).
21. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.
22. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Спомини лікарського помічника й скарбника Університету. 1918-1920 (докінчення) / Ю.Гудзій // Наша культура. – 1936. – Кн. 4(13). – С. 290-295.
23. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Спомини лікарського помічника й скарбника Університету. 1918-1920 / Ю. Гудзій // Наша культура. – 1936. – Кн. 3(12). – С. 229-233.
24. Бачинський Л. Найкращі хвилини мого життя. Мої спомини про Кам'янецький Університет / Л. Бачинський // Наша культура. – 1936. – Кн. 11 (19). – С. 765-767.
25. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. о. Юрій Мицик. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – 566 с.
26. Скоропадський П. Українська культурна праця за гетьманщини 1918-го року. (Сторінка споминів) / П. Скоропадський // Наша культура. – 1936. – Кн. 4 (13). – С. 241-246.
27. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський ; [гол. ред. Ярослав Пеленський]. – К. ; Філадельфія, 1995. – 495 с.
28. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. – 1935. – Кн. 8. – С. 510-522.
29. Державний архів міста Києва, ф.р-936, оп. 1.
30. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма украинским академикам Н.П. Василенко и А.А. Богомольцу / [сост.: С.Н. Киржаев и В.А. Толстов]. – К. : Комиссия по разраб. научн. насл. акад. В.И. Вернадского, 1991. – 244 с.
31. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.2582, оп.1.
32. З життя «Просвіт» Поділля. Кам'янець-Подільська «Просвіта» // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 8 листопада. – № 44 і 45. – С. 23.
33. Наша культура. – 1936. – Кн. 5 (14). – С. 326-329.
34. Наша культура. – 1937. – Кн. 5 (25). – С. 226-244.
35. Наша культура. – 1937. – Кн. 8-9 (28-29). – С. 327.
36. Биковський Л. Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / Л. Биковський // Слово істини. – Вінніпег, 1949. – Ч. 3. – С. 18-23.

37. Биковський Л. Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету: (спомини) / Л. Биковський. — Нью-Йорк ; Вінніпег, 1949. — 9 с.
38. Кам'янець-Подільський Український Державний Університет. Спогади студента // Віра і культура: місячник української богословської думки і культури; орган Українського наукового богословського товариства. — Вінніпег, 1959. — Ч. 9 (60). — С. 4-6; Ч. 10-11 (70-71). — С. 15-19.
39. Український Університет у Кам'янці-Подільському // Віра й культура. — 1959. — Ч. 8 (68). — С. 28-29.
40. Віра й культура. — 1958. — Ч. 7 (55). — С. 27.
41. Тимошик М. «Лишуть навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження : наукове видання / М. Тимошик ; [передм. О. Кравченка та В. Скопенка]. — К. : Наша культура і наука ; Вінніпег : Укр. правосл. Собор Св. Покрови, 2000. — С. 471-474.
42. Ляхощкий В. Діяльність І.І. Огієнка по формуванню національних університетів / В. Ляхощкий // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1999. — Т. 5. — С. 157-163.
43. Завальнюк О.М. Гетьман Павло Скоропадський і зародження національної університетської освіти в Україні / О.М. Завальнюк // Питання історії України : зб. наук. статей. — Чернівці : Золоті литаври, 2000. — Т. 4. — С. 104-110.
44. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І.І. Тюрменко. — К., 1998. — 282 с.
45. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. — 2-е вид., доп. — Вінніпег : Видання тов-ва «Волинь», 1968. — 94 с.

The organizational, editing and publishing, as well as originaive activity of Ivan Ohienko, the founder and president of Kamianets-Podil's'ky State Ukrainian university, aimed at popularization of this high school in foreign Ukrainian publications in 1930-1960-ies, is under investigation in the article given.

Key words and word combinations: Ivan Ohienko, «Our Culture», «Religion and Culture», authors, memoirs, Kamianets-Podil's'ky State Ukrainian university

Отримано: 20.08.2013 р.

УДК 94(477.43/44)

Л. А. Іваневич

Хмельницький коледж технологій та дизайну

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ У ПРАЦЯХ ПОДОЛЯНИНА КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО

У статті проаналізовано значний вклад подільського вченого, історика й мистецтвознавця К.В. Широцького (1886-1919) в дослідження регіональної історії та історії України в цілому. Подана характеристика його маловідомих історичних і краєзнавчих праць.

Ключові слова і словосполучення: Кость Широцький, історія України, регіональна історія, краєзнавчі праці, Поділля, Галичина, Буковина, Угорська Русь, Київ.

Видатний український історик Є. Сіциньський так відгукнувся про наукові здобутки подільського вченого, історика й мистецтвознавця К. Широцького: «Його статті, розвідки, замітки розкинуті по багатьох періодичних виданнях... Його наукові праці виходили й окремими книжками, брошурами і відбірками з ча-